
PROEFSCHRIFTSAMENVATTINGEN

► **Domestic workers in Saudi Arabia and the Emirates**

A socio-legal study on conflicts

Antoinette Vlieger

310 blz, gratis te downloaden op:

<http://ssrn.com/abstract=1967425>

Paperback: <http://www.amazon.com/Domestic-Workers-Saudi-Arabia-Emirates/dp/1610271289>; Kindle: <http://www.amazon.com/Domestic-Workers-Arabia-Emirates-ebook/dp/B007Q2MEB8>; Nook: <http://www.barnesandnoble.com/w/books/1109849698>

Mijn onderzoek betrof de vraag welke factoren van invloed zijn op de conflicten tussen dienstbodes en hun werkgevers in Saoedi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten. De naar schatting twee miljoen dienstbodes zijn vrouwelijke arbeidsmigranten, onder meer afkomstig uit De Filipijnen en Indonesië. Zij komen verhoudingsgewijs vaak in conflict met hun werkgever. Ik heb uitgebreid veldwerk verricht in zowel de ontvangende als in deze twee zendende landen. Daar sprak ik met 73 dienstbodes en 33 werkgevers, maar ook met onder meer 32 ambtenaren, 3 rechters, 26 diplomaten en 17 activisten. Ook bezocht ik opvanghuizen, agentschappen en rechtbanken. Mijn studie onderscheidt zich van ander onderzoek naar dienstbodes door de recht sociologische invalshoek, en door het veldwerk in zowel doel- als herkomstlanden. Alle verzamelde informatie heb ik gecodeerd en geordend volgens de *grounded theory methods*. Op grond daarvan kwam het beeld naar voren dat waarschijnlijk met name de volgende factoren en mechanismen van invloed zijn.

Rechtssysteem. Ontdekking van olie heeft gezorgd voor maatschappelijke veranderingen in een ongekeerde snelheid. Daar waar de beide Arabische landen in de jaren vijftig voornamelijk bestonden uit kleine gemeenschappen, zijn het nu volledig geïndustrialiseerde samenlevingen. Die veranderingen hebben dusdanig grote en snelle verschuivingen te weeg gebracht in de normen en waarden van de maatschappij, dat nu Durkheims concept van *anomie* van toepassing lijkt. Hierdoor ontstaan op zich reeds conflicten, maar de snelheid van de veranderingen heeft tevens tot gevolg gehad, dat daar waar vroeger sociale controle goed functioneerde als handhavingmechanisme, dit nu niet meer voldoende is. In de grote steden zijn opsporingsdiensten en politie nodig, rechters en advocaten, wetten, beroepsmogelijkheden en ombudsmannen. Een halve eeuw is weinig om dit alles op te zetten.

De positie van de vrouw. De positie van de vrouw is hierdoor achteruit gegaan. Waar zij voorheen beschermd was door sociale controle, blijft onrecht nu verborgen achter hoge muren. De beide regeringen hebben weinig reden om te werken aan het opzetten van een rechtssysteem dat vrouwen zou kunnen beschermen. Door de olie hebben zij een onafhankelijke inkomstenbron, die hen (volgens de *rentier state theory*) toestaat de behoeftes van de bevolking te negeren. Bij gebrek aan een behoorlijk rechtssysteem gaan mensen een beroep doen op andere systemen om hun positie te verdedigen, in dit geval tribalisme, corruptie en cronyisme. Vrouwen in het algemeen hebben minder toegang tot deze loyaliteitssystemen, en dienstbodes vrijwel niet. Hierdoor verliezen dienstbodes vrijwel elk conflict. De werkgever weet dat hij (of

zij) straffeloos zal blijven en een deel van de werkgevers maakt daar misbruik van.

Positie van de dienstbodes. Zelfs als er behoorlijke toegang tot de rechter zou bestaan, dan zouden dienstbodes niet snel om hun rechten vragen, vanwege het visumsysteem. De verblijfsvergunning van arbeidsmigranten is namelijk gekoppeld aan de werkgever. Zodra de arbeidsovereenkomst om wat voor reden dan ook eindigt, loopt het visum af. Zonder ontslagbescherming leidt dit ertoe, dat de werkgever de werknemer kan laten deporteren, wanneer hij wil. Als een dienstbode wegloopt van de werkgever, wordt ze direct beschouwd als crimineel, zelfs als ze door hem mishandeld is. Ook hierin speelt de olie mee: de dictatoriale regeringen zijn weinig populair, maar kunnen het volk tevreden houden door hen in weelde te laten baden. Dit kan met oliegeld, maar ook via het visumsysteem, dat het voor burgers eenvoudig blijkt te maken om buitenlandse arbeiders uit te buiten.

Intersectionaliteit. De dienstbodes hebben derhalve te maken met intersectionele discriminatie: zij hebben geen toegang tot de rechter, zowel vanwege hun geslacht als vanwege hun status als migrantarbeider. Dit gebrek aan toegang tot het recht maakt dat zij bij conflicten niet kunnen onderhandelen in wat rechtssociologen noemen *the shadow of the law*. De machtigere partij, de werkgever, hoeft geen rekening te houden met de vraag wat de dienstbode in een rechtszaal zou kunnen bereiken en kan daarom in conflicten zijn wil doordrukken. Dit doet hij soms zonder verwijzing naar normen, maar veelal wordt er een variëteit aan normen gehanteerd, aangezien de arbeidsrelatie bestaat in een situatie van *legal pluralism*. Er zijn diverse regimes aan gewoonterecht van toepassing, meerdere contracten, regels uit de Sharia die zowel positief als negatief kunnen uitpakken voor de dienstbodes, en formeel juridische regels door de

beide regeringen opgesteld of geratificeerd. Al deze regels worden als discursieve middelen gehanteerd.

Mensenhandel. Tot slot toonden mijn resultaten dat veel van de dienstbodes vallen onder de internationale definitie van slachtoffers van mensenhandel. Enige actie hiertegen is niet te verwachten, nu vervolging van mensenhandelaren is overgelaten aan de nationale overheden, die zowel in de landen van herkomst als de doellanden corrupt zijn.

.....

► **Maer denckt meer dan gij leest,
En leest meer dan er staet**

Tegendraadse elementen in het werk van Geertruida Toussaint
Annemarie Doornbos

Amsterdam: UvA 2011.

ISBN 978-90-8891-307-5, 496 blz. Te raadplegen op dare.uva.nl of te bestellen bij de auteur (annemariEDOORNBOS@gmail.com).

Steeds minder lezers weten haar te plaatsen als belangrijke vrouwelijke auteur uit de negentiende eeuw: Geertruida Bosboom-Toussaint (1812-1886). Haar romans, met name *Het Huis Lauernesse* en *Majoor Frans*, werden ooit gelezen op school. Tegenwoordig wordt ze niet of nauwelijks meer genoemd in de literatuurmethodes, al heeft ze een plaats in de canon: ze wordt gezien als traditioneel auteur van (historisch) werk met een sterk christelijke inslag. Niet boeiend dus.

Het werk van Toussaint wordt sinds de publicatie van Annie Romein-Verschoors *Vrouwenspiegel* (1935) vooral op basis van *Majoor Frans* onveranderd uitgesloten van de vrouwenliteratuur vanwege zijn aanpassing aan negentiende-eeuwse conventionele eisen. Toch is door M.A. Schenkeveld-Van der Dussen al gewezen op het voorkomen van 'sterke

en zelfstandige vrouwen' en 'zwakke mannen', naast 'gevalen van genderbending'.¹ De historica Maria Grever ziet het historische werk van Bosboom-Toussaint als een rijke bron waarin het niet-collectieve verzet van vrouwen te vinden is, doordat er 'altijd bestaande historische vrouwenfiguren centraal [worden] gesteld'.²

Voor mij zijn deze en andere opmerkingen aanleiding geweest om het werk van Geertruida Toussaint nader te onderzoeken, waarbij ik heb gekozen voor een genderbenadering. Gender immers is een hiërarchie die de cultuur organiseert en die behalve op de niveaus van de persoonlijke identiteit en de maatschappelijke ordening ook op het niveau van denken en taal bepaalde waarden en associaties met zich meedraagt.

Ik stel de vraag: kan het werk van Bosboom-Toussaint ook gelezen worden als een negentiende-eeuwse maskerade van conformering aan de contemporaine cultuur waaronder een laag van onconventioneel genderbewustzijn te ontdekken valt? Naar aanleiding van de formele en thematische dimensies van de romans van Toussaint en naar aanleiding van de historiografie onderzoek ik of in het werk van Toussaint een laag van onconventioneel genderbewustzijn te ontdekken valt. Ik ga na of deze auteur behalve in de canon ook een plaats verdient in de *vrouwenliteratuur*.

Daartoe onderzoek ik met behulp van narratologische en stilistische analyses geconstateerde inconsistenties, tegenstrijdigheden in het werk op het niveau van de *vertelling*, het *verhaal* of de *geschiedenis* en de door Toussaint gemaakte keuzes inzake metaforiek en zinsbouw, die in bestaande interpretaties zijn opgevat als gebreken van het werk of zijn genegeerd. Nader onderzoek van de betreffende 'verspreking' in de metaforiek, de plot, de structuur, de stijl en de personages leidt tot hypothesen die ik als uitgangspunten neem voor deconstructies ofwel 'tegendraadse'

lezingen. Daarmee ga ik na of er sprake is van ondermijnende elementen die aanzetten tot een terzijde schuiven van de meta taal en of er aanleiding is voor nieuwe interpretaties. Eventuele herinterpretaties probeer ik te bevestigen door vergelijkingen met andere verhalen en romans uit het oeuvre van Toussaint en door plaatsing ervan in de context.

Ik heb kunnen vaststellen dat de lezer in het historisch werk van Geertruida Toussaint contemporaine vraagstukken kan herkennen. Van oudsher worden godsdienstige en nationale belangen erin aangewezen, maar een ander belangrijk thema is veelal over het hoofd gezien: de positie van vrouwen in een door mannen gedomineerde wereld. De werkelijkheid van fictionele vrouwen in het verleden weerspiegelt in de drie dimensies – formeel, retorisch, thematisch – van Toussaints historische romans de realiteit van vrouwen in de negentiende eeuw. Dat deze thematiek veronachtzaamd is, heeft te maken met de manier waarop Toussaint haar heeft vormgegeven, waarbij het opmerkelijk is dat dit thema juist ook te vinden is in de meest bekritiseerde aspecten van haar oeuvre. Deze elementen (overdreven metaforiek, al te romantische nevenintriges, wijdlopigheid, androgynie en travestie) dienen om de manifeste stellingname van de tekst te ondermijnen en de aandacht te vestigen op de man-vrouwverhoudingen.

Toussaint gebruikte het masker van de historische roman, met daarin naast relatief eenvoudig te herkennen synchroniciteit ook narratieve elementen als dekmantel van haar onorthodoxe genderopvattingen. Deze zijn te vinden in metaforiek, vrouwenplots, ordeningsprincipes als vertelinstantie, motieven en spiegelteksten, stijl en sekserepresentaties. Dat man-vrouwverhoudingen een belangrijk thema zijn in het oeuvre blijkt eens te meer uit het gegeven dat niet alleen in historische romans, maar ook in eigentijds werk via deze zelfde elementen aandacht geschonken

wordt aan de positie van vrouwen. In het werk van Geertruida Toussaint is dus sprake van verborgen verzet tegen de contemporaine cultuur. Het (opnieuw) lezen van haar romans betekent de uitdaging aangaan om achter de maskerades te kijken.

Noten

- 1 Schenkeveld-van der Dussen, M.A., 'Het "mannelijk" schrijverschap van A.L.G. Bosboom Toussaint'. In: *Nederlandse Letterkunde* 1 (1996), 71-83: 78; 82.
- 2 Grever, Maria, 'Het verborgen continent. Een historiografische verkenning van vrouwengeschiedenis in Nederland'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 12 (1986), augustus (3), 221-268: 253.

RECENSIES

► Grenzen, geweld en gender

Internationale betrekkingen feministisch bekeken

Joke Wiercx en Machteld de Metsenaere (red.)

Brussel: VUBPRESS, 2009, 157 pgs, Euro 17.00

De bundel *Grenzen, geweld en gender* is de zevende publicatie van de serie Tweespraak Vrouwenstudies, een publicatiereeks van RHEA, het Centrum Gender en Diversiteit van de Vrije Universiteit Brussel. In het boek komen een aantal actuele vraagstukken van het internationale beleid aan bod en wordt aandacht gevraagd voor de vaak verwaarloosde genderdimensies hiervan. De bundel opent met een artikel over de genderblindheid in de studie van internationale betrekkingen. Daarna volgen vier artikelen over de genderdimensies van burgeroorlogen en burgerinitiatieven voor vredesopbouw, mensenhandel en arbeidsmigratie, ontwikkelingssamenwerking en de diplomatie. Het boek eindigt met een weergave van een gesprek tussen wetenschappers en mensen uit de Belgische praktijk van internationale betrekkingen.

Het problematiseren van gender in de studie van internationale betrekkingen is volgens Anna van der Vleuten meer dan enkel het toevoegen van vrouwen, naast mannen, als objecten van onderzoek. Ze laat zien hoe uiteenlopende theoretische perspectieven vrouwen in internationale politiek zichtbaar kunnen maken. Gendersensitief onderzoek genereert andere onderzoeksvragen, boort andere bronnen aan en leidt tot andere conclusies. Het maakt het mogelijk om genderstereotiepen – vrouwen als slachtoffer en mannen als dader – in internationale politieke processen te doorbreken. Dergelijke inzichten zijn niet vrijblijvend. Tijdens de oorlog in Bosnië, bijvoorbeeld, zou dit inzicht tot heel andere interventies hebben geleid met wellicht minder dramatische gevolgen. Een ander voorbeeld van nieuwe inzichten is het politicologisch on-

derzoek naar het lange proces van agendering van geweld tegen vrouwen binnen de Verenigde Naties. Dit maakt duidelijk hoe het einde van de Koude Oorlog een keerpunt is geweest voor de erkenning van geweld tegen vrouwen als politiek, universeel en crosscultureel probleem en voor de erkenning van een directe verantwoordelijkheid voor staten wat betreft bescherming en bestrijding van geweld tegen vrouwen.

In de bijdrage van An Vranckx overheerst de pessimistische constatering dat in gangbare oorlogsdoctrines en het internationaal humanitair recht oorlog nog steeds een mannenzaak is, ondanks de aanneming van de VN Veiligheidsraad Resolutie 1325 over vrouwen, vrede en veiligheid. De auteur wil deze conclusie enigszins nuanceren aan de hand van het werk van lokale vredesopbouw in Latijns-Amerika, waar vrouwen een belangrijke rol spelen op lokaal niveau. De theorie van oorlogsvoering en het internationale oorlogsrecht zijn gebaseerd op achterhaalde noties van oorlog en conflict. In actuele oorlogen en gewapende conflicten zijn vooral burgers slachtoffers en vormen vrouwen en kinderen de meerderheid van de vluchtelingen en ontheemden, zowel buiten als binnen de eigen landsgrenzen. Het oorlogsrecht wordt met voeten getreden door hedendaagse actoren als guerrillagroepen, doodseskaders en misdadendes en het strijdtoneel speelt zich vooral af binnen de grenzen van één staat. Hiermee verliezen conflicten de humanitaire waarborgen van het internationaal publiek recht. Vranckx is van mening dat het de moeite waard is om te bestuderen hoe vrouwen en mannen ondanks alles trachten bij te dragen aan vredesopbouw en conflictbestrijding. Zij illustreert dit aan de hand van het werk van vrouwen in Nicaragua en Colombia. Bij afwezigheid van hun mannen, nemen vrouwen hier het voortouw als gezinshoofd en gemeenschapsleidsters, en proberen het door

het geweld verscheurde sociale weefsel van de gemeenschap weer te herstellen. Vanuit mijn praktijk in ontwikkelingssamenwerking onderschrijf ik het belang en de onmisbare rol van vrouwen om op lokaal niveau 'de boel bij elkaar te houden', niet alleen bij gewapende conflicten, maar ook in de context van humanitaire rampen, zoals de tsunami's of de HIV/Aids-pandemie. Die informele, onmisbare rol van vrouwen op het lokale niveau behoeft echter een erkenning in de nationale en internationale politiek. Ik mis in de bijdrage van Vranckx een handreiking voor een politiek handelingsperspectief, zoals een verwijzing naar de rol van beleidsintensivering op basis van het Belgisch Nationaal Actieplan voor de uitvoering van VN resolutie 1325.

In het artikel *Mensenhandel of arbeidsmigratie?* pleit Rutvica Andrijašević met overtuigingskracht voor een analyse van mensenhandel vanuit het perspectief van migratie en arbeid in plaats van, zoals gangbaar in veel feministisch onderzoek, vanuit het standpunt van geweld en georganiseerde misdaad. Ze verrichtte veldonderzoek onder vijftientig migrantenvrouwen uit niet-EU-kandidaatlidstaten in Oost-Europa, die via netwerken van mensenhandel naar de EU kwamen en in de straatprostitutie werkten in Italië. Ze laat hen aan het woord over hun migratie-ervaringen en motieven en onderzoekt hoe grens- en migratieregimes de juridische, economische en fysieke kwetsbaarheid van vrouwen in de mensenhandel bevorderen. De vrouwen maakten gebruik van de netwerken van mensenhandel om hun uitzichtloze situatie thuis te ontvluchten, al dan niet geïnspireerd door economische factoren. Het restrictievere migratiebeleid en de toename van grenscontroles aan de buitengrenzen van de EU, hebben paradoxaal genoeg geleid tot grotere betrokkenheid van de internationale misdaad bij migratie. De economische belangen van de tussenpartijen nam toe door de grotere

winstgevendheid van de mensenhandel. Voor de vrouwen betekende het een stijging van de reiskosten die, bij gebrek aan financiële middelen, per traject afbetaald moesten worden door tijdens de reis sekswerk te verrichten. Andrijašević is er goed in geslaagd de dominante feministische interpretatie van mensenhandel als gedwongen, illegale migratie die leidt tot onvrijwillige prostitutie, economische uitbuiting en geweld tegen vrouwen te betwisten. Ze laat zien dat vrouwen geen willoze slachtoffers zijn, hun eigen afwegingen maken en over *agency* beschikken. Tegelijkertijd, door haar focus op de vrouwen als arbeidsmigranten, is zij in staat de ongewenste gevolgen van het restrictieve EU-immigratiebeleid bloot te leggen, namelijk de bevordering van de illegaliteit en kanalisering van vrouwen naar de netwerken van mensenhandel en bijgevolg naar de prostitutie. Deze constatering zou beleidsmatige consequenties moeten hebben, niet alleen voor het immigratiebeleid, maar ook voor het steeds restrictiever wordende prostitutiebeleid in de EU. Want ook daar zien we dat criminalisering van klanten dan wel illegale prostituees leidt tot grotere kwetsbaarheid, uitbuiting, en onzichtbaarheid, juist voor de vrouwen die sekswerk als illegale arbeidsmigranten verrichten.

De gendersensitiviteit van de Belgische ontwikkelingssamenwerking komt aan bod in het artikel van Nathalie Holvoet. Ze analyseert het genderdiscours en de vertaling ervan in het beleids- en beheersinstrumentarium van het Directoraat Generaal voor Ontwikkelingssamenwerking van het ministerie van Buitenlandse Zaken (vergelijkbaar met het Nederlandse Directoraat-generaal Internationale Samenwerking, DGIS van het ministerie van Buitenlandse Zaken). De Belgische overheid blijkt een relatieve laatkomer (1988) wat betreft de erkenning van het belang van de positie van vrouwen binnen ontwikkelingssamenwerking. Een instrumentele benadering

met vooral aandacht voor armoedebestrijding en efficiëntie stonden in eerste instantie centraal. In de jaren negentig komt er meer aandacht voor de achterliggende oorzaken van de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Het belang van een genderanalyse van beleidsinterventies werd onderkend met als doelstelling bij te dragen aan gendergelijkheid en *empowerment*. Dit sloot goed aan bij het groter belang dat de Belgische ontwikkelingssamenwerking hechtte aan naleving van mensenrechten en goed bestuur. Volgens Holvoet is deze rechteninvalshoek ten koste gegaan van de economische argumentatie om in vrouwen te investeren, wat de integratie van genderdimensies moeilijker maakt in de huidige context waar economische ontwikkeling de plaats heeft ingenomen van sociale ontwikkeling. Is Holvoet over het discours overwegend positief, veel minder is ze dat over de vertaling daarvan naar de praktijk. Voor zover er instrumentarium beschikbaar is, wordt dit gebrekkig, onsystematisch of te laat toegepast. Dit is geen Belgisch unicum. Holvoet verwijst hiervoor naar evaluaties van andere bi- en multilaterale donoren. Ondanks de gemiste kansen in de nieuwe hulparchitectuur en modaliteiten ziet Holvoet openingen voor integratie van genderdimensies in beleidsdialogen tussen donoren en partnerlanden. Als direct betrokkene in de pleitbezorging voor integrale aandacht voor gendergelijkheid en positieverbetering van vrouwen in de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking herken ik de analyse van Holvoet in het Nederlandse debat over vrouwen, gender en internationale samenwerking. Een verwijzing naar de Nederlandse situatie of andere landen had het pleidooi van Holvoet kracht kunnen bijzetten. Agendering van gendergelijkheid blijft noodzakelijk, zoals aangetoond in de in 2005 verschenen Nederlandse NGO-schaduwrapportage *Beijing+10 Zijn de verwachtingen van Beijing uitgekomen?*. De conclusie uit 2005 is

nog steeds actueel: het vrouwen- en ontwikkelingsbeleid is ondanks alle retoriek op zijn hoogst een zijstroom geworden, maar maakt nog steeds geen deel uit van de *mainstream* prioriteiten van internationale samenwerking. De rol van het Belgische en Zuidelijke maatschappelijk middenveld in het bewaken en monitoren van de beleidsdialogen komt in Holvoets artikel niet aan bod waarmee haar conclusie wat mij betreft te vrijblijvend is.

Annemie Pernot beschrijft de positie van vrouwen in de Belgische diplomatie en probeert verklaringen te vinden voor het geringe aantal vrouwelijke diplomaten. In 2007 zijn veertien procent van de Belgische diplomaten vrouw, terwijl dit in andere EU-lidstaten veel hoger ligt, tussen de dertig tot vijftig procent in Nederland en de Scandinavische lidstaten. Er is nauwelijks onderzoek gedaan in België naar de oorzaken hiervoor. Pernot pleit dan ook voor een systematisch onderzoek naar het gebrek aan aantrekkingskracht van de carrière van diplomate, de beperkte instroom van vrouwen en hoe het werk als diplomate in het buitenland beter te combineren zou zijn met carrièreperspectieven voor de partner en de zorg voor kinderen. Ze wil een beroep kunnen doen op goede praktijken uit het buitenland en getuigenissen van mannelijke en vrouwelijke diplomaten. Pernot lijkt op haar wenken bediend, want in 2009 verscheen het boek *Op haar post, in gesprek met vrouwelijke topdiplomaten*. Irene Schoenmakers interviewde hiervoor vijftien Nederlandse vrouwelijke ambassadeurs. Zij maken duidelijk dat de cultuur van de diplomatieke dienst verre van sekseneutraal is, maar ook dat meer vrouwen aan de top wel tot grotere acceptatie leidt.

De laatste bijdrage is een verslag van een debat tussen mensen uit de Belgische praktijk, politiek en wetenschap over de relevantie van gender binnen hun internationale werkterrein. Zoals te verwachten, onderschrijven alle deelnemers het belang van genderspe-

cifieke aandacht binnen academisch onderzoek, politiek beleid en beleidsuitvoering in de praktijk. Meningsverschillen tussen de deelnemers aan het debat vloeien voort uit de verschillende rollen en beperkingen die hun functies met zich meebrengen. De academische invalshoek is er vooral één die probeert andere interpretaties aan te reiken, met relevantie voor de politiek, beleid en praktijk. Zo kan een analyse van hoe genderstereotypen het migratie- en vluchtelingenbeleid hebben beïnvloed bijdragen aan draagvlak voor de noodzaak dit beleid grondig te herzien. De bijdrage vanuit de politiek is die van een realist: 'Hoe hoger het niveau van politiek beleid, hoe minder vrouwen er aanwezig zijn en hoe minder relevant gender wordt.' Van structurele verankering van een genderbeleid en uitvoering daarvan is in zijn belevenis nog lang geen sprake in het departement van Buitenlandse Zaken. De diplomate pleit voor opportunistische allianties, een pragmatische insteek en betwijfelt de waarde van morele argumenten in het bestrijden van vrouwen-discriminatie. Vertegenwoordigers van vrouwenorganisaties ontbraken in het debat. Het doet mij wederom de vraag stellen wie zich in België vanuit het maatschappelijk middenveld actief bezig houden met de agenda van vrouwen, gendergelijkheid en internationale samenwerking.

Ik wil concluderen dat deze bundel de moeite van het lezen waard is voor wie geïnteresseerd is in het denken over en de praktijk van internationale betrekkingen en ontwikkelings samenwerking in België. Een gemiste kans vind ik het ontbreken van enige referentie aan vakliteratuur en debatten over internationale samenwerking in andere (Europese) landen, zoals Nederland. In wetenschappelijk opzicht maakt de bundel niet waar wat ik bij lezing van de inleiding wel verwachtte: het doordenken van de consequenties van de nieuwe inzichten vanuit Genderstudies voor

het domein van internationale betrekkingen. Zo viel me op dat sommige van de nieuwe genderinzichten waaraan gerefereerd wordt, niet bepaald nieuw zijn. Zo is het onderscheid tussen sekse en gender inmiddels bijna veertig jaar oud en staat dit binnen Gender- en Homostudies al geruime tijd ter discussie. Het binaire onderscheid tussen biologische en sociaal geconstrueerde verschillen tussen vrouwen en mannen doet geen recht aan het bestaan van meervoudige lichamelijke en seksuele diversiteiten, identiteiten en praktijken. Is dat inzicht nog een brug te ver voor het terrein van internationale betrekkingen? Ook worden de inzichten van de vier artikelen over genderdimensies van internationale vraagstukken niet doordacht op de mogelijke consequenties voor het vakgebied van internationale betrekkingen. Daarmee blijft de bundel een verzameling van lezenswaardige artikelen waaraan de redactie nauwelijks additionele meerwaarde heeft toegevoegd.

Ireen Dubel, Senior Adviseur Vrouwenrechten, Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking (Hivos)

.....

► **Van hoop des vaderlands naar ADHD'er**

Het beeld van de jongen in de opvoedingsliteratuur (1882-2005)

Angela Crott

Enschede, Gildeprint 2011. Proefschrift Nijmegen 2011. 403 p.

Jongens staan in de belangstelling en vaak op een negatieve manier. We wisten al dat de meeste jeugdcriminaliteit aan jongens toegeschreven moet worden en ook dat hangjongeren meestal hangjongens zijn, maar jongens doen het de laatste jaren ook slechter op school. Zij laten meer schooluitval zien, zelfs in het hoger onderwijs. Ook worden bij jongens vaker gedragsstoornissen als ADHD gediagnosticeerd.

De historica Angela Crott nam dit nieuwe jongensbeeld als vertrekpunt voor een studie naar het beeld van de jongen in de twintigste-eeuwse opvoedingsliteratuur. Kort gezegd stelde zij zich de vraag: is de jongen veranderd of is het beeld van de jongen veranderd? Haar antwoord is: het laatste. Jongens hadden altijd al een drang tot lawaai, actie, exploratie en gelding. Wat door de tijd veranderde, is de waardering voor dergelijke jongenseigenschappen: van positief naar negatief. Dat wijt zij aan veranderingen in de samenleving.

Op basis van haar bronnen komt Crott tot vijf periodes, waarin een bepaald beeld van de jongen dominant was. In de eerste periode, 1882-1900, worden adolescenten jongens beschreven als thuis niet altijd even gemakkelijk, geen zin hebbend in school, worstelend met hun seksualiteit. Deze kenmerken vormen dan echter geen groot probleem, want er tegenover staat een veel machtiger beeld, dat van de jongen als 'de hoop des vaderlands'. Dat blijft hij tussen 1900 en 1945. Dat de jongen toen de held was, past volgens Crott bij de traditionele sekserolpatronen van die tijd. Mannen werkten, vrouwen ondersteunden hen; vaders verdienden de kost en stonden aan het hoofd van het gezin. Dat was het voorland voor de jongen en zijn gedrag werd in dat licht geïnterpreteerd, ook als het wel eens wat negatiever was. Niet stil kunnen zitten, drang naar exploratie en brutaliteit werden gezien als van voorbijgaande aard.

Na de oorlog verandert het beeld en wordt de baldadigheid van jongens vaker beschreven als overlast. De grens tussen kattenkwaad en criminaliteit wordt een onderwerp. Volgens Crott speelden hierbij verschillende ontwikkelingen mee, zoals verstedelijking, waardoor groepjes baldadige jongens in steden vaker opduiken en opvallen; het wegvallen van de vooroorlogse jeugdbewegingen als ontmoetingsplek; democratisering, waardoor het gezag van de ouders afneemt. Ook de groei van de sociale wetenschappen, waardoor de aandacht voor jongeren en hun gedrag toeneemt, wordt als factor genoemd. De jongen wordt pas echt verdacht tussen 1970 en 1980, het hoogtepunt van de Tweede Feministische Golf. Dan moet de jongensagressie worden ingetoomd, net als zijn hoogmoedige geldingsdrang, want waarom zou hij beter zijn dan meisjes?

Tussen 1980 en 2005 is dan de sekseneutrale opvoeding in zwang. Jongens mogen zich steeds minder jongensachtig gedragen en jongenseigenschappen die daar slecht bij aansluiten (lawaai, een overdaad aan lichamelijke energie, ongehoorzaamheid) worden dan als een probleem gezien en zelfs gemedicaliseerd.

Is deze analyse overtuigend? Ik vind van niet. Angela Crott heeft een interessante, maar ook uiterst ambitieuze poging ondernomen om het (veranderende) beeld van de jongen als opvoeding gedurende de lange twintigste eeuw te reconstrueren uit opvoedingsboeken. Dat levert boeiende passages en beschrijvingen op. Weinig materiaal is zo dankbaar om te bestuderen en geeft zo'n fantastisch beeld van een tijdperk als opvoedingsliteratuur. Voor een academisch proefschrift echter is meer nodig: problematisering, analyse en verklaring. Daarin schiet deze studie tekort.

In de eerste plaats kunnen vragen gesteld worden bij de selectie van de bronnen. Crott

heeft die beperkt tot boeken en brochures waarin in de titel het woord 'jongen' voorkomt. Zoals ook al in de inleiding geschreven, worden de woorden jeugd en jongen vaak synoniem gebruikt en door alle teksten waarin niet naar jongen, maar naar jeugd verwezen wordt, te negeren heeft zij in de eerste plaats een aantal belangrijke studies gemist, maar zich ook de kans ontnomen om verschillen in de opvoedingsadviezen voor jongens en meisjes te vergelijken. Dat had tot een scherper beeld kunnen leiden. Ook de beperking van de aanvullende bronnen tot uitsluitend tijdschriften uit katholieke hoek draagt niet bij tot een representatief beeld. Belangrijker nog is dat de auteur geen poging doet om de beelden en beschrijvingen van jongensgedrag te situeren tegen de achtergrond van de auteurs, noch van hun bedoelingen. Eén voorbeeld: de auteur schrijft dat veel auteurs uit de twintiger en dertiger jaren erg positief zijn over de jeugdbeweging en in het bijzonder over de padvinderij. Nu ken ik die periode uit eigen onderzoek en ik weet dat veel van de aangehaalde auteurs banden met de jeugdbewegingen en de padvinderij hadden. Dat geldt ook voor een flink aantal auteurs uit de jaren vijftig, die in hun jeugd en studententijd lid van een jeugdbeweging waren geweest. Hun beeld is dus gekleurd door die ervaringen en voor een betrouwbaar oordeel is het noodzakelijk om die inkleuring mee te nemen.

Mijn belangrijkste probleem met deze studie is echter dat die theoretisch en conceptueel tekort schiet. Crott introduceert in haar studie het begrip 'jongenscode'. Onduidelijk is echter of het om een beschrijvend, theoretisch of zelfs normatief concept gaat. Aanvankelijk lijkt het eerste het geval. Het begrip wordt gebruikt om in één keer een aantal typische jongenseigenschappen, zoals baldadigheid, ridderlijkheid, sportiviteit, rondhangen en vrienden-onder-elkaar, samen te vatten. Geleidelijk aan echter wordt duidelijk

dat Crott die jongenscode als een universeel fenomeen ziet, als een code van collectieve mannelijkheid. Zij verzuimt echter dit systematisch uit te werken. Een heldere definitie met criteria ontbreekt en ook de herkomst is niet duidelijk. Is het een sociaal construct of een natuurlijk gegeven? Crott lijkt naar het laatste te neigen, maar opnieuw zonder een stevige theoretische basis. Het is allemaal een beetje uit de losse hand.

Dat zou tot daaraan toe zijn, ware het niet dat de auteur de aldus samengestelde jongenscode ook echt als een *code* ziet: een stelsel van gewoonten, symbolen en gedragsregels. 'Boys must be boys', schrijft zij Baden-Powell na en zij verwijt de schrijvers van opvoedingshandleidingen vanaf de jaren zeventig dat zij deze natuurlijke neiging van

jongens proberen te onderdrukken. Daar ligt dan volgens haar de oorzaak van de problemen die jongens van nu hebben: zij mogen zich niet jongensachtig gedragen, niet op school, niet thuis en niet in de omgang met leden van het andere geslacht. Die opvatting kennen we van haar. Angela Crott probeert al een jaar of tien in verschillende publicaties de jongens te redden van de verderfelijke opvattingen van vooral vrouwelijke opvoeders ('de feminisering van het onderwijs') en opvoedingsdeskundigen. Dat levert een boeiend en bij tijd en wijle ook geen onzinnig debat op, maar de poging een historisch en academisch fundament daaronder te leggen, moet als mislukt worden beschouwd.

Peter Selten

VOORAANKONDIGING – GENDERGALA

Het *Gendergala* zal op **8 maart 2013** in Amsterdam plaatsvinden.
Eet mee en steun het Tijdschrift voor Genderstudies!

Nadere informatie volgt nog.